

SIMON T. LÁSZLÓ

Utalás nélkül

Főtisztelendő Főapát úr, kedves Elemér atya, tisztelt rendtársak és kollégák!

Anthony Grafton, a princetoni egyetem neves történésze 1997-ben szokatlan könyvvel lepte meg az olvasóközönséget: *The Footnote. A Curious History*. A monográfia a lábjegyzet újkori történetírásban betöltött szerepét illetve metamorfózisát követi nyomon. A modernkori egzegézis szakemberei – hogy egy glossza erejéig kommentáljuk Grafton lenyűgöző erudícióval megírt vállalkozását – már készen kapták a források és a szakirodalom dokumentációjának arzenálját. Mégis különös fintora a sorsnak, hogy a 19. század rendkívül termékeny biblikus szakirodalmából két lábjegyzet páratlan karriert tudhat magáénak: idézésük kötelező penzuma lett az ó- és újszövetségi bevezetőknél.

A jeruzsálemi templomban megtalált „Törvénykönyv”-et már a patrisztika korának több szerzője is a Másodtörvénykönyvvel azonosította. 1805 mégis mérföldkő a Deuteronomium értelmezését illetően. A huszonöt éves Wilhelm Martin Leberecht de Wette ekkor jelenteti meg doktori értekezését: *Dissertatio critico-exegetica qua Deuteronomium a prioribus Pentateuchi libris diversum, alius cuiusdam recentioris auctoris opus esse monstratur*. Ennek egyik lábjegyzetében felveti annak lehetőségét, hogy a 2Kir 22-ben felbukkanó könyv a Deuteronomium valamilyen formájával lehetett azonos. Sőt, de Wette Mózes ötödik könyvének datálásához is támpontot talált a Jozija-féle reformban (Kr. e. 622); továbbá annak a véleményének is hangot adott, hogy a Hiszkiya által megtalált „Törvénykönyv” nem a

Elhangzott az Utolérnek téged a szavak – A hetvenéves Sulyok Elemér köszöntése című kötet átadásakor Pannonhalmán, 2011. június 8-án.

Jozijah-féle reform oka és kiindulópontja. Ellenkezőleg, elképzelhető, hogy maga a király helyeztette el, és „találtatta meg” éppen azért, hogy az Újasszír Birodalom bukását követő hatalmi vákuum adta lehetőségeket kihasználva politikai ambícióit valási, kultikus reformként legitimálja. A de Wette által körvonalazott hipotézis mögé a 19. század folyamán számos egzegéta felsorakozott, mígnem Wellhausen tekintélyével megpecsételve a pia frauds elméleteként valamennyi ószövetségi bevezető szerves részévé vált, és a Pentateuchus egyik forrása (az ún. D) datálásának is a sarkköve lett.

1892-ben a hallei protestáns teológiai fakultás dogmatika-tanára, Martin Kähler – aki ekkor már elismert szakmabeli tekintély – lelkeszek számára tartott előadásában (amely a *Der sogenannte historische Jesus und der geschichtliche, biblische Christus* [Az ún. történeti Jézus és a hiteles, bibliai Krisztus] címen jelent meg) fontos és messze ható megkülönböztetést tesz. A Jézus életére vonatkozó történeti rekonstrukciókban nem a tévedéseket kifogásolja (mint Johannes Weiss vagy Albert Schweitzer), nem is a rekonstrukció lehetetlenségét hangsúlyozza (mint Wilhelm Wrede), hanem a történeti rekonstrukciót teológiai-lag, a keresztény hit szempontjából ítéli irrelevánsnak, hiszen, mondja, hogyan is lehetne alapja a hitnek egy, a történelemtudomány eszközeivel rekonstruálható esemény, amely szükségképpen osztozik a minden történészi rekonstrukcióra érvényes relativizmusban. Vitathatatlan, az evangéliumokban elbeszéléseket találunk. De ezek az elbeszélések a szenvedéstörténet előtt rendkívül elnagyoltak. Ennek a stilisztikai megállapításnak a magyarázatát az evangélisták szándékában fedezi fel Kähler. A Jn 20,31-ben – mutat rá – a Negyedik evangélium szerzője nyíltan beismeri, műve csak néhány részletet mond el Jézus életéből, ugyanis amit írt nem historiográfia vagy életrajz, hanem igehirdetés. Az evangélisták prédikátorok voltak. „Egy kissé provokatíván az evangéliumokat részletes bevezetővel ellátott szenvedéstörténetnek nevezhetnénk.” Ez az elhíresült, szinte minden újszövetségi bevezetőben már-már kötelezően idézett megállapítás M. Kähler 1892-es előadásának a második kiadásában egy lábjegyzetben olvasható.

Elemér atya hetvenedik születésnapja közeledtével a főapáti tanács eredetileg egy biblikus témájú kötet összeállítását javasolta. A rendtársakkal való beszélgetések során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az Elemér atya munkássága előtt tisztelegő mélanges ennél szélesebb tematikát kíván. Az elmúlt közel negyven esztendőben ugyanis Elemér atya nemcsak rendtársai több nemzedékével ismertette meg a Szent Gellért Hittudományi Főiskolán a szentírástudomány eredményeit, a modernkori egzegézis jeles alakjait és meghatározó irányait, hanem a panonhalmi gimnáziumban tartott hittanórai generációk számára szélesítették a hitről való eszmélődés távlatait. Bár „sátorkészítő” mesterségének gyakorlására, a magyar nyelv és irodalom, il-

letve az angol nyelv tanítására, éppen a biblikum és más teológiai diszciplínák tanítása miatt kevés alkalom adatott, az irodalom minden órájának, előadásának ihletője, forrása és példatára maradt. Az Írásokban rögzült traditum, valamint a hit továbbadásának feladatában gazdagodó traditio feltárása mellett még az ökumenikus párbeszédben vállalt avatott küldetése az a terület, melyet az Elemér atya barátai, rendtársai és tanítványai munkáit tartalmazó kötet méltatni kíván.

A lábjegyzet az újkori történetírás gyermeke, vagy miként Grafton könyve francia fordításának címe mondja, az erudíció tragikus kezdeteinek is a tanúja. A Szentírás keletkezése és évezredek hagyományozása során a textusokat rendíthetetlen türelemmel másoló írnokok és írástudók nemcsak őrizték, hanem aktualizálták is a traditumot. Nemcsak véletlen elírások, hanem szándékos változtatások is nyomot hagytak a szöveg-hagyományban. Az aktualizálás által megkívánt és lehetővé tett teremtő hűség belülről formálta a szöveget, de számos esetben a papiruszok és pergamenek margójára írt glosszák is utat találtak a főszövegbe.

A második századtól a könyvnyomtatás koráig készült és rendelkezésre álló újszövetségi kéziratokban mintegy négyszáz-ezer szövegvariánsot vettek lajstromba. Ez a szám több, mint az Újszövetségben található szavak száma. A Mk 1,1 kézirat szöveg-hagyománya például nem kevesebb, mint kilenc szövegvariánsról tud. A v. 1 legvitatottabb szövegkritikai kérdése az, vajon tartalmazta-e ez a vers az evangélium főszereplőjének neve – Jézus Krisztus – után az „Isten Fia” értelmezőt. Többen rendkívül valószínűtlennek tartják, hogy egy mű első sorából másolói figyelmetlenség folytán kimaradt legyen egy ilyen súlyos teológiai terminus. Ezt a feltevést nemcsak a Mk 1,1 hittani implikációi valószínűsítik, hanem az a másolói gyakorlatot számba vevő statisztika is, miszerint az írnokok a kéziratok elején rendszerint sokkal kevesebb hibát vétettek, mint később. Továbbá, ugyan mi okuk lett volna kihagyni az „Isten Fia” értelmezőt? Viszont jó okuk lehetett beszúrní. Miért? Azért, hogy megakadályozzák az evangélium adopcionista olvasatát, vagyis azt az értelmezést, mely szerint Jézus csak a keresztség által lett „Isten fia”. A Mk 1,1 szövegtörténete jól illeszkedik abba a folyamatba, amit Bart D. Ehrman a „Szentírásnak az igaz hit megőrzése érdekében történt szövegromlásának” (orthodox corruption of Scripture) nevez. A „proto-ortodox” írnokok, az egységes és normatív keresztény tanítás kialakulását megelőző korszak szöveg-hagyományozói – mondja Ehrman –, a második és harmadik században alkalmanként azért módosították a Szentírás szövegét, hogy a szöveg által tett kijelentések egybeessenek azokkal a krisztológiai nézetekkel, amelyeket az adott csoportokat képviselő írnokok vallottak, és amelyek Nikaiában és Khalkédónban jutottak végső győzelemre.

Az Utolérnek téged a szavak című kötet harmincöt szerző írását tartalmazza, továbbá a Festschrift műfaj konvencióit követve

Elemér atya bibliográfiáját is az olvasó kezébe adja. A kötet örvendetes sokszínűsége lehetetlen feladat elé állítja a szerkesztőt, hogy bemutassa vagy akárcsak felsorolja a kötetben olvasható tanulmányokat.

A kötet címét Mózes szavai ihlették: „amikor szorongatásban leszel, rád találnak mindezek a szavak, és megtérsz az Úrhoz, a te Istenedhez” (MTörv 4,30). A Mózesnek az Ígéret földje küszöbén elmondott szavai a babiloni fogság tragédiáján túlmutatva keltik új életre a reményt. Azért is jutottunk ehhez a szöveghelyhez mint a kötetet fókuszáló cím forrásához, mert a Deuteronomium a szó és az értelmezés teológiai súlyának feltárása mellett arra is fényt vet, hogy az írott szónak, a könyvnek Isten és ember párbeszédében pótolhatatlan szerepe van. A mózesi búcsúbeszéd ismételten rámutat: a szó nem pusztán a tanításnak és a hagyomány építésének az eszköze, hanem olyan erő, amely cselekszik a hallgatók életében és történelmében. Mózes szavai több ponton az olvasó elé tárják: Jhwh meghirdetett és értelmezett szava nem egyszerűen a befogadás tárgya, hanem az Örökkévaló közeledésének és hűségének a tanúja, amely megteremti a meghallás és a párbeszéd lehetőségét.

Elemér atya „impaktfaktorát” nem idézettségi indexe, nem a rá utaló lábjegyzetek tükrözik. Tanítása arról, hogy a Biblia szövegeit, hitünk és emberségünk kérdéseit árnyaltan, több nézőpontot figyelembe véve közelítsük meg, nemzedékek számára a személyes véleményalkotásban és állásfoglalásban nem a lábjegyzet, hanem a főszöveg része lett. Utalás nélkül. Elemér atya órái, előadásai és írásai nemcsak tanúságot tettek hitünk Alapjáról és Szegletkövéről, hanem „szép renddel” – oikodomé synarmologoumené – épülvén (vö. Ef 2,21) stílusukkal is maradandóan alakították hallgatói szemléletmódját. Nagyrabecsülésünk és tiszteletünk szerény jele ez a kötet. Utolérnek téged a szavak – erről a bibliai ígéretről vallott sokunk számára az Elemér atyától kapott tanítás. Legyen ez az ígéret most jókívánságaink foglalata!